

A propòsit de la Biblioteca d'Alexandria.-
Francesca Mestre.

Una de les referències més importants de l'antiguitat, en tots els temps, és la biblioteca d'Alexandria; és difícil saber-ne la raó: cap resta arqueològica, cap descripció precisa, ben poques dades concretes i encara terriblement discutibles. Deu tenir raó l'il·lustre professor i papiròleg Roger Bagnall quan, en un article relativament recent, afirma que la biblioteca d'Alexandria, tant a l'antiguitat com en tots els temps, ha suscitat una gran quantitat de literatura a propòsit de la seva grandesa, de la seva importància i de la gran pèrdua que va significar la seva destrucció; una literatura que, tanmateix, no es correspon, gens ni mica, amb la ignorància gairebé total que en tenim¹. Per algun motiu, doncs, la biblioteca d'Alexandria ha estat –i és– tema de llegenda.

No ens n'hem de lamentar pas; entre d'altres coses perquè si no fos per la llegenda potser el projecte del govern egipci i de la UNESCO de posar en peu un lloc d'estudi i de saber universal amb les mateixes pressumptes característiques i intencions de l'antic no hauria trobat el pretext per ser dut a terme. Només cal llegir la presentació al lloc web de la Nova Biblioteca Alexandrina per copsar-ne la intenció, una intenció ben moderna, sens dubte, però legitimada, això sí, com tantes altres vegades, per l'antiguitat. Algunes frases d'aquesta presentació diuen, per exemple²:

“El somni d'Alexandre el Gran d'unificar el món va desencadenar la idea de construir una gran biblioteca qui aplegués les cultures i civilitzacions de tot el món...”; o bé: “El govern egipci i la UNESCO s'han proposat de fer reviure el paper que l'antiga biblioteca va jugar en el repte de fer avançar el coneixement, l'estudi i el desenvolupament cultural d'Egipte i de l'àrea mediterrània”.

Són certament veritats a mitges, si no directament afirmacions interessades que interpreten el passat segons allò que convé al projecte del present, però inspirades bàsicament en la llegenda al voltant de la biblioteca d'Alexandria.

No només és el món modern, amb les seves polítiques socio-culturals i de “trobada de civilitzacions” el que inventa a propòsit del tema, fent-s'ho venir bé per afavorir una iniciativa gens blasmable, sinó també testimonis molt més antics que, amb dades improbables i gens contrastades, han conduït a l'equívoc, històricament parlant, d'allò que devia ser en realitat la famosa biblioteca.

En primer lloc, no tenim cap narració de l'antiguitat a propòsit de la fundació de la biblioteca, ni cap esment del seu emplaçament físic concret, ni tan sols una breu descripció de com era, ni evidentment de la seva destrucció: el fet és estrany atesa la grandesa en tots aquests aspectes que la llegenda ens ha transmès, i atesa, també, la tendència, en època alexandrina, de fer llistats de

¹ R.S. Bagnall, “Alexandria: Library of Dreams”, *Proceedings of the American Philosophical Society*, 146.4 (2002), 348-362.

² Cf. www.greece.org/alexandria/library/library16.htm

meravelles, com les famoses set meravelles del món, entre les quals s'hi compta el far d'Alexandria, però ni la Biblioteca ni el Museu. El criteri de "meravella" que primava per elaborar aquestes llistes, en conseqüència, havia de respondre a uns altres paràmetres.

Com veurem, allò de llegendari que envolta la Biblioteca d'Alexandria, té més a veure amb una concepció de la cultura, del saber i de la feina per a la cultura i el saber que no pas amb la materialitat d'un espai, d'unes instal·lacions o d'innovacions artístiques i arquitectòniques. La llegenda, doncs, es basa en unes referències que malden per explicar com, en un moment determinat, cristal·litza, gràcies al compromís del poder, un model de cultura que ve directament de l'antiguitat grega clàssica i que s'imposa a les altres.

Amb els afegits i distorsions que són habituals en tot tipus de llegendes, la que ens ocupa recolza fonamentalment en dos textos, un de data incerta (aparentment del s. III aC però sens dubte molt posterior, en tot cas no anterior a l'any 100 aC), l'anomenada Carta d'Arístees³, i un altre de bizantí, del segle XII, l'autor del qual és Joan Tzetzes.

La Carta d'Arístees, testimonini del qual emanen també les notícies que trobem en dos altres jueus hel·lenitzats, Flavi Josep i Filó d'Alexandria, és un text de propaganda del judaïsme alexandrí, que té per objectiu explicar l'anècdota, també d'arrel llegendària més que no pas històrica, segons la qual la Llei Jueva –el Pentateuc de la Torah– va ser traduïda en grec, a Alexandria. En aquest context hi són esmentades algunes dades a propòsit de la biblioteca:

Encarregat de la Biblioteca del rei, Demetri de Fàleron rebé una suma important per tal de reunir, en el cas que fos possible, tots els llibres del món. Mitjançant compres i transcripcions, reeixí a portar a terme, en la mesura en què pogué, l'ambiciós projecte del rei. Jo hi era present quan li fou preguntat: "quants milers de volums hi ha exactament?" "Més de vint, rei, però m'afanyaré a completar en poc temps els cinc-cents mil que falten. Ara bé, he estat assabentat que les lleis dels jueus mereixerien també ser transcrites i formar part de la teva Biblioteca. "Què t'impedeix de fer-ho? – digué el rei–. Disposes de tot el que és necessari". Demetri respongué: "Necessitem una traducció; de fet, a Judea empen una escriptura amb caràcters especials, com els egipcis, que tenen una escriptura pròpia i també una fonètica particular. Hom creu que empen el siríac, però no és així: es tracta d'una llengua força diferent". Havent estat informat de tot plegat, el rei ordenà escriure al summe sacerdot dels jueus perquè el projecte exposat fos dut a terme... (trad. F. Raurell)

A part de la circumstància segons la qual el rei va ser informat de la vàlua de la Llei dels Jueus, com correspon a un text de propaganda, cal notar tres aspectes importants que deduïm de les línies citades: primer, la inversió per part del rei –un dels Ptolomeus, segurament Ptolomeu II Filadelf, tot i que potser fou el seu pare, Ptolomeu I Soter, això tampoc no està clar– d'abundants sumes de diners per aplegar "tots" els llibres; segon, la idea de totalitat ve donada pels nombres

³ N'existeix una traducció al català, amb revisió del text, introducció i notes: Carta d'Arístees, a cura de Frederic Raurell, Barcelona 2002 (Fundació Bíblica Catalana. Institut Cambó).

astronòmics i irrealis de llibres que són esmentats; i tercer, no es tracta només d'aplegar tots els llibres sinó de "traduir-los" al grec.

Així mateix, el bizantí Tzetzes, en una obra que és pròleg als seus escolis a Aristòfanes, basant-se segurament també en la Carta d'Arístees, ens explica, al segle XII, el context en el qual va començar l'estudi dels autors antics, això és, els centres d'erudició d'època hel·lenística, i concretament els de la ciutat d'Alexandria. Entre altres dades dóna les següents:

Alexandre d'Etòlia i Licofró de Calcis, però també Zenòdot l'efesi, després de rebre la convocatòria reial de Ptolomeu Filadelf, l'un va establir el text de les tragèdies, Licofró el de les comèdies i Zenòdot el de la poesia homèrica i la resta de poetes. Car aquest rei Ptolomeu, ànima divina, procliu com ningú a la saviesa, partidari de tota mena de realitzacions belles, de paraula, de fet i de contemplació, després que, amb l'ajut de Demetri Falereu i d'altres venerables ancians, i per compte de l'erari reial, aplegués a Alexandria els llibres de tot arreu, els va dipositar en dues biblioteques, la de fora que contenia quaranta-dos mil volums, i la de l'interior dels palaus de residència reial, que contenia quatre-cents mil volums de més d'un autor i noranta mil d'un únic autor, per tal que Cal·límac –que era aleshores un jovenet de palau–, un cop el text definitiu en fos establert, els inscrivís en el catàleg de les biblioteques. Erastòstenes, contemporani de Cal·límac, va rebre del rei el càrrec de responsable d'aquest important fons. Tanmateix, després de poc de temps, segons diuen, les activitats de Cal·límac i d'Erastòstenes també havien esdevingut aplegar i editar els llibres, per compte del mateix Ptolomeu Filadelf. I quan ja estaven aplegats tots els llibres dels grecs i de tots els pobles, inclosos els dels hebreus, aquell magnànim rei, que era un doll de riquesa i rajava per set boques, va fer traduir les llengües originals, amb l'assistència de savis de cada lloc que al mateix temps coneguessin bé el grec, en escrits en llengua grega; així també va passar amb els llibres dels hebreus, que foren traduïts per setanta dos savis hebreus, coneixedors d'ambdues llengües. D'aquesta manera foren reescrits els llibres d'altres cultures.

Novament, en el text de Tzetzes, aquesta vegada sense propaganda jueva, primen els tres eixos fonamentals: quantioses subvencions reials, nombre immens de llibres, i reescriptura –és el terme utilitzat– en grec de les obres d'altres cultures.

Amb independència que avui sapiguem que la majoria de dades que contenen aquests dos textos són inexactes i, no cal dir, que les xifres són impossibles, ens adonem que el que realment interessa és la feina que, en el context d'aquella biblioteca, es dugué a terme: una feina de selecció, fixació i d'establiment "definitiu" de les obres de l'antiguitat grega arcaica i clàssica, per una banda, i la incorporació, mitjançant la traducció –o reescriptura– al grec, del saber i de la cultura d'altres civilitzacions no gregues, per una altra.

La rellevància i la magnitud d'aquests dos fenòmens, de les quals les xifres astronòmiques tant de llibres com de diners només són símptoma, constitueixen allò verdaderament significatiu del que anomenem Biblioteca d'Alexandria: si era o no era molt gran, si n'eren dues o una o deu, quantes i quines obres

contenia, i, sobretot, quant es va perdre amb la seva destrucció, és a dir, tots els aspectes que solen estar relacionats amb la llegenda, dels quals, per ser sincers, no en sabem res o molt poc, tenen una importància relativa.

És important, en canvi, que pràcticament tot el nostre coneixement del món grec, en allò que pugui tenir de textual i en allò que a partir de la lectura dels textos poguem saber, i bona part del coneixement de les altres cultures que, a través de la seva fixació en text grec, depèn en bona mesura de la feina que va generar aquella iniciativa, una iniciativa de transmissió i de sedàs. Per exemple, que els tres poetes tràgics que coneixem siguin aquests i no uns altres, que el text d'Homer sobre el que tota la història de la cultura occidental ha treballat i s'ha emmirallat sigui el que és i estigui organitzat de la manera que ho està, i, també, que tota la tradició jueva, que havia d'enllaçar amb el cristianisme, fos coneguda després de la seva "adaptació" al grec, són els llegats de la Biblioteca d'Alexandria, i no, com sovint es pensa, un coneixement parcial degut al que es va perdre amb la seva destrucció.

Si hom s'ho mira, doncs, des d'aquesta perspectiva, s'ha d'adonar per força de fins a quin punt una tasca científica i filològica va pesar en l'esdevenidor de la cultura occidental, tant que ni els supòsits de la seva destrucció, de la qual tampoc no sabem res –ni qui, ni quan, ni com, ni per què–, van poder alterar l'hegemonia indiscutible del llibre ni de la llengua i la manera de veure gregues. Va ser sens dubte una tasca universalitzadora, encara que no estic segura que en la mateixa direcció que ha estat creada la Nova Biblioteca d'Alexandria.